

Inga Kuźma (red.), *Tematy trudne. Sytuacje badawcze*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013, ss. 219, ISBN: 978-83-7525-963-6.

Literatura dotycząca etnograficznych badań terenowych cieszy się ostatnimi czasy rosnącym zainteresowaniem tak czytelników, jak wydawców. Na rynku pojawiają się coraz to nowe pozycje i opracowania problemowe oparte na materiałach empirycznych bądź prace sytuujące się w obrębie metodologii i metodyki prowadzenia badań. Ukazują się serie w całości poświęcone wskazanej tematyce, takie jak bazujący na tłumaczeniach książek anglojęzycznych „Niezbędnik Badacza” oraz „Metodologia” Wydawnictwa Naukowego PWN. Trudno stwierdzić, czy jest to rodzaj sezonowej mody, intelektualnej fanaberii wynikającej z wyczerpania dotąd dyżurnych tematów, czy też faktyczny trend „powrotu” w teren – jak się niedawno wyrazili Marcin Brocki i Konrad Górny (2010). Zainteresowanie badaniami terenowymi, uprawianymi tak, jak się je praktykuje w etnologii, może wynikać z jednej strony ze wzrastającego zainteresowania metodologią badań jakościowych, konkurencyjnych wobec dotychczas stosowanych narzędzi na gruncie nauk społecznych. Może też znajdować źródło w postępującej antropologizacji humanistyki, oddolnej ekspansji czy też adaptowaniu założeń tej właśnie perspektywy na gruncie innych dyscyplin. Jakkolwiek by tłumaczyć to zjawisko, pewne jest, że to proces postępujący, którego skutki dla samej etnologii trudno przewidzieć.

Na tym gruncie jedną z kluczowych pozycji stanowi książka pod redakcją Tarzycjusza Bulińskiego i Mariusza Kairskiego, *Teren w antropologii. Praktyka badawcza we współczesnej antropologii kulturowej* (Buliński, Kairski, red., 2011). Jej autorzy postawili sobie za cel udzielenie odpowiedzi na pytanie, jak we współczesnej antropologii rozumie się „teren” oraz na czym polega specyfika wiedzy antropologicznej. To niezwykle udana próba problematyzacji zagadnień metodologicznych ostatnich lat¹. Do niej z konieczności winni odnosić się autorzy kolejnych opracowań. I rzeczywiście tak jest. Przykład stanowi wydana niedawno książka – *Tematy trudne. Sytuacje badawcze*.

W propozycji łódzkiej badaczki widzieć można nie tylko kontynuację debaty zapoczątkowanej w Poznaniu, lecz także próbę polemiki. W związku z tym warto zwrócić uwagę na dwa aspekty. Po pierwsze, publikacja redagowana przez Bulińskiego i Kairskiego stanowiła raczej przykład wewnątrzśrodowiskowej dyskusji, czego dowodem jest chociażby klucz doboru autorów poszczególnych artykułów – są nimi antropologowie i socjologowie. W pracy pod redakcją Kuźmy jest inaczej – autorami poszczególnych rozdziałów są przedstawiciele antropologii, socjologii, pedagogiki, historii, a także psychologii, co pozwala w sposób bardziej wszechstronny naświetlić podejmowaną problematykę. Tym samym publikacja, zaprojektowana w duchu interdyscyplinarności, przekracza granice getta wybranej dyscypliny. Po drugie, omawiany zbiór tekstów został pomyślany tak, by poszczególne rozwiązania metodologiczne, osadzone na gruncie odmiennych, czasami nieprzystających do siebie orientacji,

¹ Przykładem niefortunnej realizacji w tym względzie może być *W drodze do prawdy – jakiej?* Adama Palucha (2012).

mogły się wzajemnie naświećlać. Istnieje zatem fundamentalna różnica między obiema pracami. O ile Buliński z Kairskim starali się zaproponować nową podstawę teoretyczną dla prowadzenia badań terenowych, sięgając po koncepcje antropologii procesualnej, to już zestawienia i wnioski formułowali czerpiąc z przykładów samej antropologii. Kuźma wychodzi poza zakłęty krąg własnego podwórka. Usiłuje scalić to, co zostało rozerwane pierwotnym podziałem spod wieży Babel, jeśli tak można określić wielorakość i osobność poszczególnych dyscyplin z zakresu nauk społecznych. Co ciekawe, *Teren w antropologii* jest książką pozostającą poza wpływem poznawskiej szkoły metodologicznej i jej bezpośrednich kontynuatorów w antropologii; źródeł i umocowania prowadzonej w niej refleksji redaktorzy szukają głównie w antropologii latynoamerykańskiej. Status *Tematów trudnych* jest pod tym względem dużo bardziej skomplikowany. Z jednej strony jest bowiem Kuźma spadkobierczynią łódzkiej szkoły metodologicznej w etnografii, której prekursorką była Kazimiera Zawistowicz-Adamska, ponadto obecność tekstu Andrzeja Pawła Wejlenda zdradza, pośrednio, filiację ze szczególnie ważną dla socjologii szkołą metodologiczną wyrosłą wokół postaci takiego formatu, jak Antonina Kłoskowska, Józef Chałasiński czy Jan i Krystyna Lutyńscy. O ile nie sposób dopatrzeć się bezpośredniego wpływu tych autorów na samą Kuźmę, to istotne jest ich znaczenie dla znanej pracy z zakresu metodologii i metodyki badań terenowych pióra Bronisławy Kopczyńskiej-Jaworskiej, której „późną” wychowanką jest obecna kierownik ODiE. Nie wadzi to i innym inspiracjom redaktorki tomu, czerpiącej z kręgu „antropologii zorientowanej feminologicznie” – jak o sobie napisała w opublikowanej przed kilku laty pracy doktorskiej (Kuźma 2008: 45). Jak się wydaje, właśnie ten typ wrażliwości stał się zaczynem prezentowanego tomu.

Na książkę składa się dziewięć artykułów poprzedzonych krótkim wstępem. Zawarte w niej teksty ogniskują się wokół problematyki niełatwych i uciążliwych nie raz doświadczeń badawczych, sposobów przezwycięzania napotykaných trudności, a wreszcie ich wpływu na sam proces badawczy i generowaną wiedzę. Wobec tego, refleksja autorów dotyczy zagadnień metodologicznych i epistemologicznych wynikających z przecięcia się płaszczyzn profesjonalnego zainteresowania oraz indywidualnych wrażliwości. Każdy z autorów stara się zaprezentować dylematy towarzyszące prowadzonym przez siebie pracom oraz sposoby dochodzenia i uzgadniania możliwych rozwiązań tytułowych „trudnych” sytuacji. Dla omawianej publikacji istotne jest dotknięcie problematyki do tej pory słabo rozpoznanej i opracowanej w rodzimej literaturze przedmiotu. Dotąd badacze na własną rękę zmuszeni byli szukać odpowiedzi na odczuwane bóleczki i rozterki o charakterze tak etycznym, jak praktycznym. Lektura *Tematów trudnych*, jeśli potraktować ją jako korpus studiów przypadku, może stanowić istotne źródło wskazówek w tej materii. Autorzy poszczególnych tekstów w sposób stosunkowo śmiały i otwarty postanowili podejść do trapiących ich bóleczek, wynikających najczęściej z rozmaitych uwikłań w relacje międzyludzkie. Mierzą się zatem z cudzymi traumami, manipulacjami, barierami stawianymi przez badanych czy wreszcie z własnymi ograniczeniami. Podnoszone kwestie mają zatem nie tylko znaczenie teoretyczne, lecz przede wszystkim znajdują pragmatyczne przełożenie na praktykę badawczą.

Według zamysłu redaktorki, teksty ułożono uwzględniając klucz wzrastającej „obiektywności”, zatem tom otwiera praca skupiająca uwagę na osobie badacza i przeżywanych przezeń rozterkach, następnie daje się wyróżnić grupa artykułów traktujących o „trudnościach” wynikających z podejmowanych tematów, całość zaś spinają teksty diagnozujące immanentne problemy generowane przez poszczególne dyscypliny. Lekturę zbioru ukierunkowuje tekst Katarzyny Kość-Ryżko, mający ambicje metodologicznego instruktarza. Stanowi nieocenioną rekapitulację etnograficznej metodyki badawczej przeprowadzoną przy użyciu rozwiązań wypracowanych na gruncie psychologii. Autorka dowodzi naiwności wielu przesłanek, jakimi kierują się antropolodzy w swych kontaktach zawodowych z innymi ludźmi. Tym samym konsekwentnie przepracowuje funkcjonujący dotąd profesjonalny model uprawiania etnologii, wskazując konieczność doprecyzowania charakteru i zakresu obustronnej wymiany, tego jak konceptualizuje się badania.

Dруга grupa tekstów składa się z analiz wpływu podejmowanej tematyki na trudności ujawniające się w samym terenie. Dla Karoliny Bielenin-Lenczowskiej, Ingi Kuźmy oraz Izy Desperak będą się one wiązały z rozmaicie doświadczaną i przeżywaną płcią, której wymiar kulturowy dały odczuć opisywane sytuacje badawcze. Autorki zwracają uwagę na korelacje płci z dostępnością interesujących je obszarów rzeczywistości czy rejestrów wiedzy. Raz stanowi ona nieprzekraczalną barierę, by w odmiennej konstelacji stać się zasadniczą legitymizacją dostępu. Co ciekawe, wrażliwość pozwala w opisywanych przypadkach podważać relacje dominacji, a tym samym budować taki model kontaktu, który nie będzie zagarniający ani raniący dla żadnej ze stron. Czerpiąc z własnego doświadczenia, autorki pokazują, jak unikać mielizn ignorancji i nieporozumień w sytuacjach niejednoznacznych. W tej grupie sytuuje się również tekst Andrzeja Wejlanda poruszający kwestię relacji między badaczem a treścią uzyskiwanych wypowiedzi. Łódzki metodolog wskazuje na pułapki, jakie zastawiają na samych sobie badacze żywiący fałszywe przekonania o procesie zbierania danych czy ich interpretacji. Wejland przestrzega przed zbytnią ufnością w „tubylcze egzegezy”, nakłaniając jednocześnie do praktykowania „antropologicznej hermeneutyki podejrzeń”.

Autorzy pozostałych artykułów podejmują problematykę niełatwych relacji między reprezentowanymi przez siebie dyscyplinami wiedzy a ich polami badawczymi. Tadeusz Czekalski pokazuje uwikłanie pracy historyka w rozmaite, często sprzeczne, dyskursy społeczne i polityczne. Temu wtóruje zajmujący się socjologią polityki Marcin Kotras, pokazujący skalę oczekiwań rozmaitych środowisk co do wyników badań czy charakteru formułowanych wniosków i diagnoz. Renata Szczepaniak rozszerza kontekst analizy o aspekt historyczno-porównawczy, dokonuje bowiem przeglądowej prezentacji zmian podejścia do problematyki więziennictwa, zwracając uwagę na znaczenie konceptualizacji zagadnienia badawczego dla uzyskiwanych wyników. Tom zamyka najmniej spójny tekst autorstwa Agaty Orzechowskiej, Moniki Talarowskiej i Krzysztofa Zboralskiego. Jest to studium proceduralno-prawne ukazujące na przykładzie psychologii różnice między badawczym a klinicznym aspektem dyscypliny. Dla antropologów stanowisko to może być ciekawe jako punkt odniesienia dla toczącej się dyskusji poświęconej relacjom między antropologią akademicką a stosowaną czy zaangażowaną.

Książka pod redakcją Kuźmy stanowi ciekawy głos na temat problematyki badań terenowych nie tylko w etnologii, lecz w szerszym ujęciu – w obrębie nauk społecznych. Ponadto, jest to pozycja prezentująca w sposób dojrzały i przemyślany wątki drażliwe i kłopotliwe w stosowanej metodologii badawczej. Autorzy nie stronią od naświetlania często intymnych i indywidualnie trudnych aspektów wykonywanej pracy. Warto zatem podkreślić, iż omawiany zbiór rozbudowuje i poszerza rodzimą refleksję metodologiczną, stanowiąc przy tym wartościową konkurencję dla obficie tłumaczonej literatury zagranicznej.

Filip Wróblewski

LITERATURA

Buliński T., Kairski M. (red.)

2011 *Teren w antropologii. Praktyka badawcza we współczesnej antropologii kulturowej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Brocki M., Górny K.

2010 *W stronę konkretności – powrót czy kolejny zwrot w etnologii?*, w: J. Kowalewski, W. Piasek (red.), „Zwroty” badawcze w humanistyce. Konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne, Olsztyn: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 185-192.

Kuźma I.

2008 *Współczesna religijność kobiet. Antropologia doświadczenia*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Paluch A.

2012 *W drodze do prawdy – jakiej?*, Wrocław: Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej.

Anna W i t e s k a - M ł y n a r c z y k, *Evoking Polish Memory. State, Self and the Communist Past in Transition*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2014, ss. 253, ISBN: 978-3-631-64163-7.

Książka jest przykładem interdyscyplinarnej analizy zjawiska polityki pamięci we współczesnej Polsce. Jest to praca oryginalna, wnikliwa, wprowadzająca czytelnika w świat historycznych szczegółów, losów jednostkowych i grupowych, wyborów życiowych i ich konsekwencji po transformacji postkomunistycznej. Autorka opisuje pełen sprzeczności proces zaangażowania dwóch grup: działaczy antykomunistycznego podziemia oraz funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa w tworzenie reprezentacji i wysuwanie roszczeń związanych z komunistyczną przeszłością. Działacze podziemia, represjonowani w okresie formowania się państwa komunistycznego